

ներ և զգացումներ կը թարգմանեն, վարդազոյնը, կաղնեզոյնը, մեղմ երկնայինը, արծաթայինը իրենց բոլոր անուշ նրբերանգներով. և այսպէս սոյն արուեստին մէջ, բլլայ գիւղային կամ քաղաքային, կը զգացուի ապրիլի առտուան մը արծաթեայ ըստգրուի խնդր. թողունք որ սոյն արուեստը՝ այն բոլոր փափկութիւններով հանգերձ՝ օժտուած է միանգամայն ճշդութեամբ, անմեղանչիւ կշռոյթով և երկրաչափական հաստատութեամբ: Ահա բազմաթիւ առաւելութիւններ, որոնց զօրութեամբ եօթնհարիւրի նկարչական արուեստը այսօր կը բաղդատուի 1500-ի՝ թինթորեղոյի, թիճիանոյի, վերոնեղէի դարուն արուեստին:

Սոյն ցուցահանդէսը եթէ չունենաւ ուրիշ ունէ առաւելութիւն կամ օգուտ, գոնէ կրնանք ապահովալ որ ծառայեց դարուն կեանքին ծանօթութեան և ասոր ծաւալման ժողովուրդին մէջ. ինչ որ կրնայ նպաստել այսուհետեւ աւելի համակրանքով նայելու այդ հաճելի և իրապէս մարդկային պատմական շրջանին: Ասկից աւելի սակայն ցուցահանդէսը առիթ մը ներկայացուց ու զգոնց գեղարուեստասէրներն և գեղեցկագէտ բնասդատները, որ ուսում. նասիրեն լրջութեամբ և խորապէս դարուն արուեստն ու անոր նորոգ ուղղութիւնը. վերլուծեն և ցոյց տան այդ արուեստին տարրերը և ասոնց աղբիւրն ու յարաբերութիւնը նախորդ շրջաններու արուեստներուն՝ և դարուն հոգիին հետ, յայտնաբերեն և պայծառացնեն այդ արուեստին պարունակած մեծութիւնն և գերակշռութիւնը:

Այս տեսակէտով ցուցահանդէսը կազմակերպողները կրնան հաւաստած ըլլալ թէ իրենց դիտումին շատ իսկ ժամանած են:

Հ. Կ. Ք.

— — — — —

ՏՈՒՐ ԶԿԱՅՍԵՐՆ՝ ԿԱՅՍԵՐ ԵՒ ԶԱՍՏՈՒԾՈՅՆ՝ ԱՍՏՈՒԾՈՅ

Բաց համակ առ Պ. Միքայէլ վարանդեան, նախկին պատուիրակ Հայկ. Հանրապետութեան Ի նոսրմ:

(Խնդրելով Պոսթրիի Հայրենիք և Բարեգոյն Թառաշ օրաթերէրու պատուական խումբագրութիւններէ որ հաճին նոյնօրինակ արտատպել):

Մեծապատիւ Տէր

Կարդացինք Յատույ օրագրի Դեկտեմբեր 15 թիւին մէջ Ձեր հրատարակած յօդուածը «Ս. Ղազարի շուրջը», նոյնպէս անոր նախորդ խմբագրութիւնը Պոսթրիի Հայրենիք օրաթերթի Նոյեմբեր 27 թիւին մէջ: Թէ ինչ զգացմամբ, աւելորդ է որակել. և արդէն զգացումը չէ կարեւոր լուսատուելու համար զՁեզ և Ձեզի դիմողները, որոնք իրենց հետաքրքրութեան յագուրդ տալու համար լաւագոյն պիտի ըլլար եթէ դիմէին աւելի առատ և վճիտ տեղեկատու աղբիւրի մը: Տատամեցանք վայրկեան մը թէ զայն գրողը արդեօք Դոնք իրապէս մեզի ծանօթ Պ. Վարանդեանն էք, թէ ուրիշ Ձեզի համանուն մէկը: Այնքան օտար էր գրութեան հոգին ու պարունակութիւնը մեր Ձեր նկատմամբ ունեցած զազափարէն:

Համաձայն ենք Ձեզի հետ երբ կը մատնանշէք արդարապէս՝ անհրաժեշտ պէտքը Եւրոպայի լուսաւոր ազատ ապահով և դիւրամատչելի կեդրոնի մը մէջ, ինչպէս է Ս. Ղազար, ազգային ճոխ լիակատար մատենադարան մը կազմելու, ուր կարենան մեր թափառայած գրագէտներն և ուսումնաստենչ մտաւորականները գտնել իրենց խուզարկութեանց առարկան: Բայց ինչո՞ւ միայն մատենադարան և ոչ նաև միանգամայն առատ լիակատար ազգային թանգարան մը հայ հանճարի արուեստի և գեղարուեստի, հին դարերու նուիրական յիշատակներով և նոր գաղափարներու արտայայտութիւններով ճոխացած, ուր ոչ

թէ միայն հայ ուսումնասէրն և անուս ուղեորն հաւասարապէս տեսնէ պատկերացած իր հայրենեաց նշխարացած գանձերն, հայ հոգւոյ, մարի և ձեռքի ներբաշխալ գեղաքանդակ երփներանգ աւանդները, կրօնական սրբազնութիւնն ու աշխարհիկ հմայքն ու գեղեցկութիւնը. այլ նաև օտար զբօսաշրջիկը կամ հետաքրքիր այցելուն տեսնէ ճանչնալ ըմբռնէ հիշատամք և պատկառալից զմայլմամբ հայ ազգին հանճարեղ բարձրութիւնը, իր գաղափարական վեճ յղացումները, իր արուեստին կատարելութիւնն, ձեռագործներու ներուժիւնն, ամէն ճիւղի մէջ իր կենսունակ կարողութեան հսկայաքայլ յառաջդիմութիւնը, որով իրաւամբ ամէնէն աւելի զարգացեալ ազգերու մէջ անգամ իւր գրաւէ առաջնական կոչ դիր ու պատիւը:

Համաձայն ենք երբ բարեփոխարար կոչ մը կ'ընէք հասարակաց, հրաւիրելով որ ազգային մեծահարուստ բարերար մը (բայց ինչո՞ւ մէկը միայն և ոչ ամէնքը, իւրաքանչիւրն իր կարողութեան սահմանով) հայթայթէ առ այդ կարեւոր գումարը, կամ առանձնական զբաղողներու հաւաքողներ, իրենց թանկագին հաւաքածոները դնեն ի նպաստ հասարակաց օգտին, անոնց մէջէն Մխիթարեանցս աւանդելով այն զրքերը որ կը պակսին Ս. Ղազարու գրատան մէջ: Միեւնոյն առաջարկը կարելի է ընել նաև հայ ազգային թանգարանի նկատմամբ մանաւանդ ձեռագիրներու, դրամագիտական հաւաքմանց և ազգագրական նիւթերու համար: Որչափ ձեռագիրներ և հայկական թանկագին յիշատակներ կրակներէ, աւարառութիւններէ պիտի փրկուէին եթէ ժամանակին աւանդուած ըլլային Ս. Ղազարու թանգարանին:

Համաձայն ենք նաև որ Ս. Ղազարու մեր մատենադարանին մէջ ազգային հաւաքածոն լրիւ կատարեալ ըլլալու համար կը պակսին հոն դեռ բաւական հրատարակութիւններ, բայց այդ պակասներուն պատճառը այն չէ որ «մեր պատուական Հայրերը շատ ալ չեն տառապիր զրոստութեան և ընթերցասիրութեան փառքն

և գիտութեան ծարաւն», կամ թէ «ամէն բան սովոր են ձրի ստանալ, ձրի, անգամ ամէնէն չըստուր հեղինակներու գործերը: Եւ երբ չեն ստանար, չեն ալ փնտռեր»: Եւ ոչ ալ մի քանի ազգայիններու («վատ հայերու» ինչպէս կ'որակէք) անագնիւ արարքը զրքեր առնելու հետեւալու, թէ պէտ կը ճանչնանք Պ. Վարանդեան, Դուրալ ալ մենք ալ, անձ մը որ ուսումնասիրութեան համար ինդրած զրքերը սովոր էր տանիլ գրասենեակին ստոլին վրայ փոքրիկ թղթիկ մը ձգելով ի նշան թէ իր ըովն է այս կամ այն գիրքը և ամիսներով ալ հետը թափառեցուցած է զանոնք քաղքէ քաղք: Հարկ է փնտռել ուրիշ պատճառներ, որոնք մարդկային կամքէ բոլորովին անկախ են յաճախ: Եթէ Մխիթարեան Հայրերը չեն որ զբաղուած են և ընթերցասիրութեան փառքն և գիտութեան ծարաւն կը տառապին, եթէ անոնք ամէն բան սովոր են ձրի ստանալ և երբ չեն ստանար, չեն ալ փնտռեր, ինչպէս ուրեմն ձեռացած է այն ճոխ մասնադարանը, ուր Դուրալ Պ. Վարանդեան, ամիսներով և այն ալ ոչ մէկ տարի միայն, աշխատելու նիւթեր գտած էք. ո՞վ արդեօք հաւաքած է զանոնք, միթէ Դուրալ նուիրած էք կամ կրնա՞ք յիշել թէ ո՞վ նուիրած է այն հազարաւոր հին հրատարակութիւնները որ այսօր հայ ազգին ճշմարիտ պարծանքն են քաղաքակիրթ աշխարհի յառաջդիմական մրցումին մէջ: Միակ ազգային գրասէր նուիրատուն է Ջրեք յիշած ողբացեալ Եագուպ Արթին Ռաշան իր ամենագնիւ դստեր Տիկ. Կատարինէի շնորհիւ. դժբախտարար շատ ըրէ են հոն ազգային զրքերը, այլ մեծաւ մասամբ Եգիպտոսի և արաբական մատենագրութեան վերաբերեալ է այն թանկագին և իր տեսակին մէջ մէկհասակ հաւաքածոն: Գիտէ՞ք թէ քանի Մխիթարեան վարդապետներ անօթի ծարաւ, մի ամբողջ աւելցնելու նաև՝ հայածական ու նախատուած, թափառած են Հայաստան Եւրոպա Ասիա ձեռագրի կտոր մը, հին յիշատակարան մը, տպագրութեան նմոյշ մը գտնելու հա-

ւաքելու օրինակելու համար, որպէս զի ճոխացնեն այն մատենադարանը, այն ազգային թանգարանը որ այսօր գիտնական իւրօրայի հիացումն ու պատկառանք կ'ազդէ, փննած էք երբեք թէ ինչ համեմատութեամբ կը պակսին հայերէն հրատարակութիւնը մեր մատենադարանին մէջ, և ինչ համեմատութեամբ զերմաներէն գիրքերը Պետլինի պետական մատենադարանին մէջ, կամ անգլիերէնները Լոնտոնայի Բրիտանական, Օքսֆորտի Պոտլէյեան գրատանց մէջ, իտալականները Հռոմայ վիլլատոր Խմանուէ և Վատիկանեան գրատուններուն մէջ և կամ գաղղիականները Բարիզու ազգային մատենադարանին մէջ, փննեցէք և այնուհետև զմայլեցէք Միլիթարեան Հայրերու ուսումնասէր և ազգասէր եռանդեան, անձնանուէր զոհողութեան, որ երբեք խնայած չեն ջանք զրամ ջրեր տինք և արիւն անգամ Զիր այդ արհամարհած զրատունը կազմելու համար:

Համաձայն չենք, (որովհետև գործնական չէ և անկարելի է չափազանց ծախքերու պատճառով), Զեր թելադրած միջոցին այդ պականները լրացնելու, վերջոսին տպագրելով ինչ որ կը պակսի ընդհակառակն աւելի գործնական միջոցներով հետամուտ եղած ենք, կարելիութեան սահմանին մէջ, ճարելու այն հաշուադիւտ ինչ հրատարակութիւնները որ կը պակսին մեր հաւաքման մէջ:

Այսքան՝ Զեր գրութեանց պարունակութեան մասին, ուր պէտք էիք դադար առնուլ, և չանցնիլ քնաւ խնդիրներու որ առաջարկուած նիւթին հետ կապ չունին. ընդհակառակն անոնց մէջ հոգի մը կը ցուցադրէր որ բոլորովին անակնկալ մ'է մեր ճանչցած Վարանդեանի նկատմամբ: Միթէ սխալած էինք մինչև ցարդ, թէ Դուք հիմա փորձուած էք նոր չարանիւթ ազդեցութեանց ներքև: Դուք Պ. Վարանդեան շատ լաւ գիտէք բարեկիրթ քաղաքավարութեան օրէնքը, որով ոչ ոք իրաւունք ունի իր մերձաւորին զգաւորները վիրաւորելու, իսկ ինչպէս Դուք թոյլ կուտայք Զեզի մեր Միլիթարեան, հայ բայց

միանգամայն կաթողիկէ, վարդապետեն, ըուս ամէնէն աւելի նուիրական, ամէնէն աւելի վեհ կրօնական զգացումները վիրաւորելու նախաւորու. ինչ իրաւամբ արհաւիրհոտ երգիծանքով կ'անարգէք Գարտ. կարարարի մը, որուն վարչական կարողութեան առջև Եւրոպայի և բոլոր աշխարհի վարչապետները կը խոնարհին. կ'անարգէք քահանայապետական Սթոն մը, Վատիկանեան հաստատութիւն մը, ջրիստունէութեան միակ հիմնաքարը որ (թողուն իր հոգեկան կրօնական արքայութիւնը, որուն նուիրականութիւնն ըմբռնելու կարող չէք) քսան դարերու աւերածներու հետ չափուած է, միշտ սփռելով իր շուրջը լոյս, գիտութիւն, բարութիւն, փրկութիւն. Աթոռ մը որուն մէջ խօսքը մէկ ականարկ կարող է հոգեարել 305 միլիոն կաթողիկէ հաւատացեալներու բանակ մը պիտուած ամբողջ աշխարհիս ընդարձակութեան վերայ. Վատիկանեան հաստատութիւն մը որուն սեռուած կը նային ամբողջ աշխարհէ յուսով, սիրով, պատկառանքով. և միթէ Դուք պիտի ըլլայիք Պ. Վարանդեան որ հոն նայէիք նախանձու դաժնութեամբ, ոխի առեւութեամբ. Դուք որ Հռոմայ մէջ առիթ ունէիք շատ աւելի մօտէն տեսնելու անոր վեհութիւնը, անոր սրբութիւնը, ճաննալու անոր ցուցցած աներկիւղ արիական պաշտպանութիւնը, զթառառ բարերարութիւնը երբ հայ ազգը խմբովին տարազրութեան ջարդի ջրջանը կը բոլորէր: Դուք որ իբրև հայ մտաւորական և ուսումնասէր գիտէիք որ այն Վատիկանին կը պարտիք նոյն իսկ այն գրքերը որով Զեր երգիծական լուտանքը մարմնացուցած էք. այո՛ր, եթէ Այսարատի ստուերին ներքև ներշնչուեցան Ս. Մեսրոպայ հայկական գրքերը, Ս. Պետրոսի գմբէթին ճառագայթով կազապարուեցան Արգար դպրի հայկական տառերը: Դուք որ իբրև հայ պատմութեան հետազոտող սեղեակ էիք որ այդ Հռոմայ քաղաքույս պատմութեան ներքև կը իր Լոմովման զաւթեցութեան շնորհիւ կը նուիրագործէր միջին դարերու կրկնեան նոր Հայաստանի վե-

բականգնումը, կ'օրհնէր հայ թագաւորին առաջին թագը: Դժուր որ անշուշտ էլ, միաժամայ մէջ տեսած էք կաթողիկոսական աթոռ մը, քահանայապետի մը նուէրը, ինչպէս քահանայապետի մը նուէրին կը պարտին Վեհափառն ու սրբազանները իւրենց զլխուն հայրապետական թագը, իրենց ուսին կաթողիկոսական պալիումը: Էլ միթէ ասի պիտի ըլլար Հայ ազգին մասնակցութիւնը այս տարի բոլոր աշխարհի, ուղղափառ, հերձուածող, հերետիկոս և նաև անհաւատ աշխարհի, հիացկոտ անձարանաց ցոյցերու միաձայն ներգաշնակութեան՝ պատուելու համար այդ Աթոռին վրայ բազմած վեհ Կրօնի մը, Սրբազան Քահանայապետ մը, իր յիսնամայ քահանայութեան յորեկանին առթիւ. քահանայապետ մը որ քան ուրիշ ամէն ազգերէ աւելի հայ ազգէն իրաւունք ունէր սպասելու պահանջելու երախտագիտութեան յարգանքի ցոյցեր: Միթէ ինքը, անմահ յորեկաբը, Պիոս ԺԱ. Սրբազան Պապը չէր որ Միլանու ամբոսեան գրաստան փոշիներու տակէն յարութիւն տուաւ ազգարեան հայ առաջին սպագրութեանց ինքը որ հայ ազգը պատուելու համար ճիշդ այս տարի, իր բարձրագոյն քահանայապետական իշխանութեանը զեղչելով նոյն իսկ եկեղեցական օրէնքներու պահանջած պայմանները, խորաններու սրբութեան պատուին բարձրացուց երանութեան պսակով՝ հայ նահատակ մը, ԷրօՏէր Կոմիտաս մարտիրոսը քրիստոնէական հաւատքի:

Բայց ուր որ Զեր անգիտակից գրութիւնը բուն անըմբռնելի ազիտութեան կամ անորակելի չարամտութեան հանգամանք կը զգնու, է երբ նոյն ինքն էր. Միթի. Արքայօր կտակը կը յիշէք և միանգամայն կ'ըսէք. «այդ պապական հովանիին» որուն դէմ այնքան պայքարեք է ինքը վանքի Հիմնադիրը, անմահ Սեբաստացին: Կ'երկի երբեք կարգացած չէք անոր վարքը որուն նուիրական հոգին իրաւամբ կը զայրացնէր: Կրնա՞ք ըսի թէ ինչպէս հայրենիքէն դուրս, արեւելքէն հեռու, իր ազ-

գէն փախստական և թափառական ասիպուհեցաւ նա մինչև ի վեհեպիկ երմալ իր բոյնը կերտելու համար. և ուր արդեօք իր և իր աշակերտաց անդորրու թիւնը փնտոց և իր տան հաստատութիւնը հիմնեց, եթէ ոչ բուն իսկ և մի միայն այդ «պապական հովանիին» ներքև. կարդացէք անա անոր կտակը. «Վասն որոյ ոյք և իցեն որք զինէն խորհին, և կամ ընդ ընկերս իւրեանց խօսին, զայս ևեթ ծանիցեն: Զի թէպէտ սիրեմ զազգն իմ և զաշխարհին վասն օգտի նորա, բայց այնու սիրտն իմ ի յուղղափառէ դաւանութեան հաւատոյ Սրբոյ Եկեղեցւոյն Հոռմայ ոչ երբեք մեղմանայ: Էլ հակադարձաբար՝ թէպէտ ըստ ամենայնի ստորարկեալ եմ և ստորարկանեմ զիս մշտ ի ներքոյ հնազանդութեան զահին Հոռմայ, ըստ որում և Հայրն մեր սուրբն Գրիգորիոս Լուսաւորիչն ինձ օրինակ կայ, բայց այնու սէրն իմ և ջան աշխատանացս առ ոգուան ազգին իմոյ (թէև զիս վասն այսպիսոյ հնազանդութեան քամահիցէ) օչ երբեք թուլանայ»:

Կ'ըմբռնէ՞ք ուրեմն հիմա թէ ի՞նչ է Միթիթարայ հոգին, փրն է իր դրօշը որով կ'ոգևորուին և որուն կը հետևին իր աշակերտները, առանց իրարմէ անջատելու, բայց և առանց իրար շփոթելու Ազգն ու կրօնը:

Գուր Պ. վարանդեան որ ուրիշներու պատասխանատուութիւններ կը յիշեցնէր, յիշեցէք նախ Ալֆիերիի «Մուտ ի ընդ յանձնդ Սաուղ»-ը. փնտոցէք նախ պատասխանատուութիւններ Զերներին, Զգեղ շատ մօտ շրջանակներու մէջ. յիշեցէք որ կայ անողորբի Caronte մը մահուրէն վերջն անգամ առնելու համար ազգային գործիչները ոչ թէ միայն իրենց խղճին ատեանին, ոչ թէ լոկ Աստուծոյ դատաստանին առջև, այլ նաև այն ժողովրդեան դատաստանին առջև որուն առաջնորդներն եղան, որուն բախար ձեռքերնին կը կրնէր դնու այսօր: Միթիթարեաններու հաշիւը շատ պարզ է. իրեն Միթարեանութիւն ոչինչ առած է Ազգէն և ոչինչ կը պարտի անոր:

այնու հանդերձ տեսէ՞ք հաշիւն ալ. եթէ նկատի կ'առնուը հաշուի մէջ բարոյական արժէքը հողոյ, մտքի և արտի յատկու-
թեանը, ոչ թէ 10 միլիոնով ալ տասը միլիոնով չափեցէ՞ք զայն և դեռ ճիշդ է. և տոկոսը Զեր առջին է ջախջախիչ վե-
հուլթեամբ. բաւական է մի միայն Ալիշան անունը, իսկ եթէ նիւթական արժէք կը նկատէք, կրնաք կիսել ու կիսել Զեր հա-
շիւը, որովհետև ինչ որ ունինք (այն ալ չափազանց համեստ) արդիւնք է Միաբա-
նութեան անձնական քրտանց ու ճգնաց բեղմնաւորուած Աստուծոյ օրհնութեամբ, իսկ Ազգէն առած չէ և ոչինչ. Միւթար Աբրայէն սկսեալ գիտցած է Միւթարեանը ճաշակել նաև անօթութիւնը, անպատըս-
պար թափառումները, առանց զգեստի ձը-
մեններու խտտութիւնը. գիտէ դեռ յաճախ համեմել իր հացը աղով միայն, և ձեռք չէ կարկառած երբեք ազգին իր անձնա-
կան պէտքերուն համար. ընդհակառակն զոհելով ինքզինքը, զեղչելով յաճախ նոյն իսկ օրական ոգեպահիկը, մաս հասած է անկէ աղքատին, որքին ու պանդուխտին, դաստիարակած է ազգին զաւակները, ճը-
որնչել տուած է անդադար տպագրական մա-
մուլին հայ նախնեաց գործերը կենդանա-
ցնելու յաւերժացնելու համար. իսկ Մու-
րատայ և Ռափայէլի կտակները. այո՛ շուրջ երկու միլիոն Ֆրանգ էր, այսօր եղած է հնգապատիկը անոնց դրամազխուռն զու-
մարը. տուած են ազգին 2000է աւելի դաստիարակուած մտաւորականներ և դեռ ամէն տարի անոնց տոկոսով կը դաստիա-
րակուին շուրջ հարիւր աշակերտներ, կը պահպանուին տարեկան 15—20 համա-
լսարանական ուսանողներ ծրի: Ունի՞ք ար-
դեօք ուրիշ կտակ մը որ այս տոկոսը տայ կամ համեմատուիլ կարենայ ասոնց հետ:
Փանիններ արդեօք Պ. Վարանդեան կրնաք գտնել որ նոյնքան պարզ ճակատով տան իրենց հաշիւը, ոչ թէ միայն նիւթականին, զոր բոլոր Ազգէն առած են, այլ մանա-
ւանջ բարոյական արժէքներու, որոնց տու-
կոսը իրաւամբ օր մը պիտի պահանջէ Ազգը իբրև վարիչներէ հայութեան ամէնէն հուծ-

կու, ամէնէն լաւ կազմակերպեալ մարմնի մը՝ որուն վրայ դրած էր Ազգը իր յոյսը և որմէ գեռ կ'ալկիկալէ իր փրկութիւնը, եւ Ազգը պիտի պահանջէ արդար հաշիւը ոչ լոկ իր տուած դրամին, որ երկրորդական կարեւորութիւն մ'ունի համեմա-
տութեամբ, այլ նաև իր հողին, իր ար-
եան, իր հոգւոյն. այո՛ նաև իր հոգւոյն. մի՛ մոռնաք զայս: Դեռ նոր այս օրերս ճիշդ Բրակայի Զեխոստովագ Խօսարանին մէջ կը հնչէին հետեւեալ խօսքերը Ludwig Petr երեսփոխանին կողմանէ. «Արտաքին քաղաքականութեան պատասխանատու զործիչները, նոյն իսկ իրենց կուսակցու-
թեան պատկանող անձի հանգամանքի ներ-
քեւ, պէտք չեն մոռնալ իրենց հանրու-
թեան օգտին նուիրական ըլլալը: Եւ այն-
քան աւելի, եթէ նկատեն որ Ս. Աթոռին հոգեկան զօրութիւնը պատերազմէն վերջ հետզհետէ աճելու վրայ է զարմանալի եղանակով: Մէկ կողմանէ ուղղափառու-
թեան բնական, դրական, բարոյական, պետական ուժերն են որ Ս. Աթոռին հո-
գեւորական ազդեցութիւնը կը զօրացնեն ներկայ ժամանակներու մէջ, որոնց կը սպառնայ բարոյական և ընկերային ան-
իշխանութիւնը: Սակայն միւս կողմանէ նաև Պիոս Ս. Պապին անձնական ղէմքն ու մեծութիւնն է որ ամբողջ աշխարհի մէջ իրեն և Ուղղափառ Եկեղեցւոյ կը շահի արտաքին կարգի համալրութիւններ, նաև անոնց ճով որ օտար են ուղղափառու-
թենէ »...:

«Կը համարիմ որ սերտ մտերմական լիարարեւում մը Զեխոստովագ Հանրապե-
տութեան, ղէպի ու աշխարհիս միակ հոգեւ-
ւորական մեծ պետութիւնը, Ս. Աթոռը, ոչ թէ միայն չեխոստովագ ուղղափառնե-
րու կամքն է, այլ նաև օգուտը Պետու-
թեան որ իր գոյութիւնը չի կրնար յաջը-
ղութեամբ ամրացնել միայն նիւթական ուժի միջոցաւ: Կը փափաքիմ այս նկատ-
մամբ աւելի հասուն ըմբռնողութիւն անոնց կողմանէ որ մեր արտաքին քաղաքակա-
նութեան վարիչներն են »:

Ահա խօսքեր որոնք արժանի են գիտ-

ցուելու, արժանի են մանաւանդ շատ լուրջ խորհրդածութեան: Մի վախճան Գ. Վա-
րանդեան Հռովմայ մօտեհալու, Հռովմ
ճանչնալու. ճանչցէք և պիտի յարգէք.
մօտեցէք և պիտի սիրէք. ոչ ոք ՉԶԵԳ
պիտի բռնադատէ կաթոլիկ ըլլալու. հա-
ւատքը երկնից շնորհք մ'է. կը մաղթենք
և կ'աղօթենք որ ավելի շատանան զայն,
բայց ոչ զոր կ'արհամարհենք անկէ զուրկ
ըլլալուն համար: Եթէ կայսերական հե-
թանոս Հռովմը տուաւ անգամ մը հին
դարերու մէջ Հայաստանի արքայական
թագը. եթէ պապական ճրիստոնեայ Հը-
ռովմը տուաւ վերստին միջին դարերու
մէջ Հայաստանի արքայական թագ մը,
վստահ եղէք որ այսօրուան Ռադդի պա-
պին և Մոսկովիիի Հռովմն ալ, իր միա-
ցած ու բարդուած ուժերով վատիկանի
և Քուիրինալի, Հայոց աւելի ևս կարող է
տալու երրորդ անգամ մ'ալ Հայաստանի
արքայական թագ մը:

Դուք Գ. Վարանդեան կը հարցնէք թէ
արդեօք Միսիթարայ տունը ունի՞ այսօր
տէր մը: Թոյլ տուէք որ պատասխանելէ
առաջ նոյն հարցումը Ձեզ ուղղենք թէ
արդեօք Ազգը ունի՞ այսօր տէր մը. և զրէք
ձեռքերնիդ սրտերնուդ վրայ պատասխա-
նելու համար: Միսիթարայ տունը ճանչ-
ցած չէ երբեք տէր. հոն ինչպէս եղած
է ցարդ, ինչպէս պիտի ըլլայ այսօրհետեւ,
կայ այսօր ալ հայր մը և միայն հայր մը
(արքա), որ աշխուրջ արթնութեամբ կը
հսկէ մի՞ զուցէ Միսիթարայ զաւակները
շլանան շողմարար գովեստներէ և աչ-
քերին կափուցանեն, կամ խոտորին սե-
ւեռելէ զէպի ճշմարտութիւն, զէպի ի սիրոյ
լոյսը, որով պիտի լուսաւորեն Ազգը. և
կամ մի՞ զուցէ լըսնին վատեցուցիչ պար-
սաւներէ, վիրաւորիչ երգծանքէ՝ ապե-
րախտութեան կամ նախանձի, և կասին
երբեք իրենց ազգանուէր զուհի եռանդեան
մէջ: Այո՞ գիւրին բան է Բագրատունի-
ներու, Ալիշաններու նուիրական Ուխտին
մէջ Գլխաւորի աթոռը զրաւել. բայց դի-
տէք թէ ի՞նչ է որ զայն աւելի կը զուա-
րացնէ. գրութիւններն են Ձեր այս զու-

թեան նման անգէտ կամ չարագէտ (Դուք
կարդացէք չարադէտ և չարադէտ), որոնք
կը ջլատեն Միսիթարեան գործունէութեան
կորովն ու ազդեցութիւնը. կը ստեղծեն
անոր շուրջ անհամակիր միջնորդող մը,
կը շնչեն հողիներու մէջ ծառուցիչ ցուրտ
հով մը: Ձենք զիտեր ի՞նչ է Ձեր դիտումը
երբ կը յեղեղէք թէ «Վերջին ընտրու-
թիւնները կու գան արդարացնելու վատ-
թարագոյն վարկածները»: Մի՞թէ այնքան
նուագած է Ձեր յիշողութիւնը որ չի՞շէք
թէ մի՞ է նոր ընտրուած արքայալը. մինչ
կը յիշէք անոր վատիկանու սեմերը մա-
շնցնելու ի՞նչ շատ մոռցած էք զայն որուն
յաճախ կը դիմէիք ի վիեննտիկ և ի Հռովմ
Հարկ է յիշեցնել որ մինչդեռ Դուք, Ազգի
մը պաշտօնապէս ճանչցուած քաղաքական
ներկայացուցիչը, այն պատմական օրե-
րուն յորում ազգերու բախտերը կը վրձ-
նուէին, Ձեր սենեկին հանգստութեան մէջ
գրական հետազոտումներու կը պարապէիք,
թերեւ 60 ական թուականներու պարեւ-
րաթերթերը խառնելով, նա կրօնաւորի
սքեմը վրան, հայրենեաց հուրը սրտին
մէջ, մինչ մէկ կողմանէ վատիկանու սե-
մերը կը մաշեցնէր դիւանական ուկիա-
նոսին մէջ թրթռնով պրպտելով հայկա-
կան յարաբերութեանց միջնադարեան և
խաչակրաց շրջանի վաւերաթուղթերը,
միւս կողմանէ Consulta-յի սրահին մէջ
նախարարներու հետ խորհուրդի բազմած
կը կազմակերպէր բանակները որ Հայաս-
տանը պիտի վերականգնէին, կը նշանա-
կէր արքայական իշխանը զոր Հայոց թագը
պիտի պսակէր, կը գծէր սահմանները հայ-
կական նոր պետութեան, այն սահման-
ները որ յետոյ պաշտօնապէս «մի հեռա-
ւոր հողամասն» հռչակուեցան Ձերիննե-
րէն: Այսպիսի է ահա նոր արքան. այս-
պիսի են նորընտիր վարիչները. այսպիսի
են մարդը միսիթարեանները առանց բա-
ցառութեան, որոնք իրենց Երանաշնորհ
Հիմնադրին հետ, անմահ Սերաստացիին
հետ, իրենց նախնի հայրերուն Չամչեան-
ներու, Բագրատունիներու, Ալիշաններու
պէս, գիտեն և պատրաստ են, այսօր աւելի

քան երբեք, տալու իրենց հոգին առ Աստուած որմէ առած են զայն, տալու իրենց արիւնը Ազգին, որմէ առած են զայն, և ամէնքը միասիրտ միաշունչ, եթէ այսօր կ'արիւնի իրենց սիրտը, ո՛չ թէ իրենց երկդարեան Ուխտին համար է, որ ինչպէս միշտ՝ հաստատուն է և փայլուն, այլ կ'արիւնի ի տես խեղճ ազգին, վարատական հօտի մը պէս ցրուած ցանուցիր, անտէր, անօգնական, որ կը դիմէ ի կորուստ. կ'արիւնի ի տես հայրենի երկրին, թափուր հայերէ, ամայի, ոտնակոխ օտարաց, ի տես աւերակ պղծուած արբազան տաճարներու, անխնայած նուիրական շշխարներու:

Պ, վարանդեան, եթէ ունիք ճշմարիտ սէր մը հայրենեաց, եթէ ուխտու շուրջ լուծած էք՝ ինչպէս մենք այս ազգին փրկուածքն ենք, տուէք անոր ալ հայր մը. մի՛ դարձնէք հայրենիքը շահու վաճառ. մի՛ վերապահէք հայրենասիրութիւնը ոմանց սեպհական մենաշնորհ, մի՛ վերածէք ազգասիրութեան վեհ առաքինութիւնը լոկ խաբուսիկ շպարի մը, թողութեք որ գէթ այսուհետեւ ազգն ըլլայ իր բախտի գիտակից. տուէք անոր կենսատու ուղիղ սկզբունքներ. ցուցուցէք անոր փրկութեան ճշմարիտ լոյսը, վերականգնումի ապահով շաւիղը: Ուրախացէ՛ք, օգնեցէ՛ք որ Զերգաւակները, ազգին գաւակները, կրթէ այն Միաբանութիւնը որուն հոգին Մխիթարայ շունչն է. այն Միաբանութիւնը որ Պէշիկթաշլեաններու, Հէքիմեաններու, Սաքըզներու, Մեկրոն խանի, Փորթուգալեաներու, Արփիարներու, վարժապետներու հետ տուած է ազգին նաև Մարիմեաններ, Տամատեաններ,.... պատրաստած է Արծրունիներ, որոնք սորվեցուցին Զեզլի ազգի գաղափարը, հիւսեցին եղբայրութեան զօրը, ճանչցուցին հայրենի հողը, պարզեցին Զերատջև անոր փառապանծ անցեալը, յաղթական դրօշը: Շատ մի՛ համարիք այն զրամը որ անհրաժեշտ կարեւոր է ազգին գաւակաց արժանաւոր դաստիարակութեան. վստահ եղէ՛ք որ սանդղմ մ'իսկ աւելի պիտի չուզուի Զեզլէ, սանդղմ

մ'իսկ պիտի չուզուի մեզի համար: Բարձրացուցէ՛ք աչքերնիդ նայեցէ՛ք անգամ մ'ալ այն դրօշին զոր Դուք իսկ պարզեցիք Հայրենիքի բարձանց վրայ, խանդավառութեան, ուրախութեան արտասուաց օրերու մէջ. հոն պիտի գտնէք Գողգոթայի արեան զոհի կտորիքին զուգակից, Այրարատայ սպիտակ կատարին վրայ սփռուած պայծառ կապոյտին զուգակից, վատիկանու պարտէզներու զարդ նարնջ, ջեննաք, կիտրոններու նարնջագոյն մշտադալար ժպիտը, կազմելով իրենց ներդաշնակ միութեան մէջ խաղաղութեան ծիածանը Հայաստանի վերանորոգ Հայրենեաց, խորհրդանշան անոր սիրով ամրացած զօրութեան, պայծառ յառաջադիմութեան, փառապանծ երջանկութեան Սյուպէս ահա Գողգոթա, Այրարատ, Հուով և Ս. Ղազար պիտի կազմեն չորս սիններ Հայաստանի փրկութեան խորանին, չորս անկիւնակալ հիմերը անոր վերածնութեան յաւիտենական գմբէթին: Սորվեցէ՛ք, պատուեցէ՛ք, սիրեցէ՛ք, պաշտպանեցէ՛ք չորսն ալ անբաժան, չորսն ալ համագործ, սուրբ և նուիրական պաշտելի: Մի՛ կասկածիք, նախածորդներ չեն իրարու Այրարատ և վատիկան. ուժեր են որ զիրար կը լրացնեն, կրօնք և հայրենիք զօրուած պէտք է մեան իրարու, ինչպէս հոգի և մարմին. մի՛ արհամարհէ՛ք, մի՛ նախատե՛ք զանոնք, ուղղափառութիւնը չէ որ ազգութեան դաւէ. մի՛թէ ուղղափառութիւնը չէ՞ որ դիւցազներու ազգ ըրաւ իռանտան. ինչ էր Գերմանիա առանց իր ուղղափառ Շենքումի. եղած է երբեք խալիքան այնքան զօրաւոր ինչպէս այսօր երբ հոգով կը փարի իր ուղղափառ հաւատքին: Սիշեցէ՛ք որ հոն Ս. Պետրոսի հիմերու տակ իրենց երանութեան հանգիստը կը հանգչին հայ կրօնաւորներ որ, մինչ զեռ անոր երկնահամ գմբէթ բարձրացած չէր, կը հսկէին առաքելապետին գերեզմանին շուրջը: Սիշեցէ՛ք որ հոն քրիստոնէութեան ամենամեծ տաճարին մէջ, ամբողջ աշխարհի ազօթը ները կը բարձրանային հայ վաճառակառնաց Հայաստան և արեւելք բերած, հայ

ուխտաւորաց նուիրած ամենազնիւ խունկերու բուրումն հետ խառնուած: Յիշեցէք որ փոխադարձ մեր հայրենի ամէնէն նուիրական աւանդութիւններն ալ Հոռվմ կը բուրեն: Յիշեցէք որ Ս. Էլմիաձնի շուղակաթն անգամ անդրադարձ ցոլացումն

է Լատերանու լուսոյն, որ է մայր ամենայն եկեղեցեաց:

Պ. Վարանդեան որքան բաներ որոնք լաւ էր առաջնօց գիտնալ. բայց լաւագոյն է գէթ այժմ եւ այսուհետեւ խորհրդածել:

ԽՄԲԳԲ. «ԲԱՐՄԱՂԱՅ» Ի

ՈՍԿԵԴԱՐՈՒ ԸՄԲՈՆՈՒՄԸ

Մեծ. Հ. Ալիեհան Վ. նոր յօդուածով մը կու գայ Հանդ. Ամս. Ի մէջ Թ. 10-11, էջ 698-702, իմ վահագնի երգին առթիւ գրած յօդուածս (Բզմվ. Թ. 7-8 էջ 211) հերքել:

Ապացոյց. և ո՛ր մի:

Ակզբունք մը, ընդհանրական կանոն մ'է հնարած, եւ անոր վրայ յեցած՝ առանց անոր հաստատութիւնը փորձելու, այլ խախտա հիման մը վրայ, կ'ուզէ մեծամեծ շէնքեր կառուցանել:

Ցուցեր էի՝ նախորդ յօդուածովս եւ հիւմայ դարձեալ պիտի ցուցնեմ, Թէ այդպիսի կանոն, աւելորդ եւ անհիշող ըլլալէն զատ, է նաեւ բոլորովին անտեղի, եւ իր հնարիչներուն եւ ջատագովաց՝ հայրենի լեզուի, ոսկեղարու, կամ ինչպէս իրենք սովոր են կոչել, «Դասական» լեզուին՝ բուն հոգւոյն անհասկացողութեան յայտարար:

Ոսկերեանի ձԱՌԵՐԷՆ՝ երեք վկայութիւն ունէի, որոց երկուքը ԱՌԱՆՄԱՆՄԱՆ ճառերէն էին. անոնց չէ հաւանած՝ քանի որ, ըստ իրեն, «Առ Աննմանս» ճառը ԺԱ դարուն թարգմանուած են՝ եւ ոչ Ոսկերեանի ուրիշ երկոց թարգմանիչներէն: Իր ամենամեծ ապացոյցն ահա այս է. և ուրիշ ոչ ինչ, Բայց նոյն հատորէն եւ ուրիշ կոչում մ'ալ ունէի որ Առ Աննմանս ճառե-

րէն չէր, եւ անոր վրայ խոր լուծիւն կը պահէ Հ. Ալիեհանը: Առ այժմ թողով այդ ճառերուն թարգմանութեան հարցը, կու գամ բուն խնդրոյն, եւ ընդդէմ վիճեն նական Մեծ. Հարց, (հմմ. Հանդ. Ամս. Թ. 5, էջ 320. Թ. 6-7, էջ 327. Թ. 10-11, էջ 700) հնարած ու պաշտպանած կանոնին կ'ըսեմ.

ԲԱՅԻՆ գոյականի եւ ածականի միջեւ գտնուիլն՝ ամենևին մեր ոսկեղարեան լեզուին դէմ չէ, այլ ընդհակառակն, անոր ոճին շատ համաձայն:

Նախ հայրենի հին լեզու մ'է, քերականական կազմով՝ նման ուրիշ Հնդեւրոպական լեզուաց: Արդ առանց բուն դասական ճանչցուածները յուսարէնն ու լատիններէնը, կը տեսնենք որ անխտիր են իրենց շարադրութեան մէջ մեր ներկայ հարցին նկատմամբ: Այսպէս, լատիններենի Ոսկեղար՝ ըստ օրինի կը պահանջէ որ բայը՝ նախադասութեան վերջ թողուի. մինչ վեհագոյն հեղինակաց ըով, հակառակն ալ կը գտնենք, Այսպէս օր. հմ. Կի. կերոն, իր Կատիլինեան ճառերուն մէջ Ա. գլ. ա կը գրէ. «Quem ad finem sese effrenata JACTABIT audacia»: — Եւ ճառ Բ. գլ. մ «Non possum oblivisci meam hanc esse patriam»:

1. Բզմվ. Թ. 7-8, էջ 211, ծմբ. 2.
2. Տես դարձեալ ճառ Բ. գլ. մ «Quos vos... implorare debetis (deos), ut quam urbem pulcher-

rimam florentissimam potentissimamque esse voluerunt, hanc... փոխ. *hanc urbem quam voluerunt* և: